

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II
Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота
ТЕАТРАЛІЗОВАНА ІСТОРИЧНА ТРАВМА (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
РОМАНУ ТА КІНОВЕРСІЙ „SÁTÁN FATTYA”

Півнєва Ніколетта Миколаївна

Студентка IV-го курсу

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Рівень вищої освіти: бакалавр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол № 96 / 02.10. 2023.

Науковий керівник:

Чордаш Василь Васильович,
доктор філософії, доцент

Завідувач кафедри

Берегсасі Аніко Ференцівна,
зав. кафедри, доктор габілітований, професор

Робота захищена на оцінку _____, «___» _____ 202_ року

Протокол № _____ / 202_

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра філології

**Кваліфікаційна робота
ТЕАТРАЛІЗОВАНА ІСТОРИЧНА ТРАВМА (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
РОМАНУ ТА КІНОВЕРСІЙ „SÁTÁN FATTYA”**

Рівень вищої освіти: бакалавр

Виконавець: студентка IV -го курсу

Півнєва Ніколетта Миколаївна

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»
Спеціальність 01 Освіта/Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Науковий керівник: **Чордаш Василь Васильович,**
доктор філософії, доцент

Рецензент: **Кейс Маргарета Юрїївна,**
кандидат наук, доцент

Берегове
2024

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Filológia Tanszék

**SZÍNRE VITT TÖRTÉNELMI TRAUMA (A SÁTÁN FATTYA
REGÉNY- ÉS FILMVÁLTOZATÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ
ELEMZÉSE)**

Szakedolgozat

Készítette: Pivnyeva Nikolett

BA IV. évfolyamos magyar nyelv és irodalom

szakos hallgató

Témavezető: Csordás László,

PhD, docens

Recenzens: Kész Margit,

kandidátus, docens

ЗМІСТ

I. ВСТУП	6
I.1. Місце Мігая Золтана Надя в закарпатській та сучасній угорській літературі	8
I.2. Канонічна ситуація угорської літератури на Закарпатті, тоді і тепер	9
I.3. «Маленькій робот» як літературна тема	12
I.4. Життя і творчість Міхая Золтана Надя	14
II. РЕЦЕПЦІЯ РОМАНУ „A SÁTÁN FATTYA”	16
II.1. Рецепція роману на Закарпатті	16
II.2. Рецепція в Угорщині	17
II.3. Рецепція за кордоном	18
III. ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ	20
III.1. Питання літературних переробок та адаптацій	20
III.2. Екранізація „A sátán fattya”	21
III.2.1. Вистава раннього народного театру	21
III.2.2. Радіо-версія п'єси	22
III.2.3. Монодрама	23
III.2.4. Обробка фільму	24
IV. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОМАННОЇ ТА КІНОВЕРСІЇ “A SÁTÁN FATTYA”	25
IV.1. Робота з травмою в літературі та кіно	25
IV.2. Відмінності та спільні риси між романом та екранізацією	26
IV.3. Аналіз світоглядних засад роману та фільму	31
V. ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	37
РЕЗЮМЕ	39

TARTALOM

I. BEVEZETÉS	6
I.1. Nagy Zoltán Mihály helye a kárpátaljai és a kortárs magyar irodalomban	8
I.2. A kárpátaljai magyar irodalom kánonhelyezete egykor és ma	9
I.3. A málenkij robot mint irodalmi téma	12
I.4. Nagy Zoltán Mihály élete és munkássága	14
II. A SÁTÁN FATTYA C. REGÉNY BEFOGADÁSTÖRTÉNETE	16
II.1. A regény kárpátaljai fogadtatása.....	16
II.2. A magyarországi fogadtatás	17
II.3. A külföldi fogadtatás	18
III. AZ ADAPTÁCIÓK KÉRDÉSE	20
III.1. Az irodalmi fel- és átdolgozások kérdésköre	20
III.2. A Sátán fattyából készült adaptációk	21
III.2.1. A korai népszínházi előadás	21
III.2.2. A rádiójáték-változat	22
III.2.3. A monodrámá	23
III.2.4. A filmfeldolgozás	24
IV. A SÁTÁN FATTYA REGÉNY- ÉS FILMVÁLTOZATÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE	25
IV.1. A trauma feldolgozása az irodalomban és a filmben	25
IV.2. Eltérések és közös pontok a regény- és filmváltozatban	26
IV.3. A regény és a film világképeinek elemzése	31
V. ÖSSZEGZÉS	35
FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM	37
PE3IOME	39

I. BEVEZETÉS

Múlt és jelen történelmét összevetve mindenkor aktuális a kérdés – mi lehet rosszabb, traumát megélni vagy azután arról beszélni? A trauma jelenlétéről tanúskodott már szinte mindegyik évszázad, de kiemelkedő példaként hozható fel a XX. század ezen a téren, hiszen számos népirtással, két világhéggel és több katasztrófával sújtotta az emberiséget.

Hacsak a második világháborúra tekintünk vissza, láthatjuk azt, hogy sem a trauma kellős közepén, sem az azt követő időszakban nem volt egyszerű embernek maradni. A vérontás utáni időszakban is a besűgás, árulás és a gyilkosság volt az előrelépés záloga. Bár ennek is ugyanúgy ára volt.

Mi is történt a XX. század sorsdöntő éveiben? Egy nemzedéket elhallgattattak, az azt követő korosztálynak szintén hallgatni kellett, és csak a Sztálin halála után felnövekedett generáció az, amely beszélni mert és megpróbálta „*elmondani az elmondhatatlant*”. Ezek közé tartozott Nagy Zoltán Mihály is, aki az 1991-ben megjelent *A sátán fattya* című regényével nemcsak egy sors drámáját, hanem egy maroknyi nemzet szenvedését és fájdalmát is megírta. Ahogy Sz. Kárpáthy Kata fogalmaz¹, ez egy sorsdráma, de nem csak egy sorsé, a főhős életén keresztül nemcsak a Tóth család történetét, hanem egy faluközösség, tágabb értelemben pedig a XX. századi Kárpátalja történetét ismeri meg. A fikatív falu, bármelyik magyarlakta települése lehetne Kárpátaljának, a Tóth-család tragédiája pedig bármelyik családe lehetett volna, hiszen a nyomot hagyó balsorsból valamennyi kárpátaljai közösségnek és lakosnak kijutott a része.²

Nagy Zoltán Mihály hiánypótló alkotása több rendezőt is megihletett. Schober Ottó színpadra, Csaba Klári pedig rádióra³ alkalmazta. Színpadon, monodráma formájában láthattuk a mű adaptációját, melynek Tarpai Viktória kárpátaljai színművésznő a főszereplője. 2017-ben pedig Zsigmond Dezső rendezésében film készült a kötetből *A Sátán fattya* címmel, melynek főszerepében ismét Tarpai Viktóriát láthattuk.

Kevés málenkij robottal foglalkozó művészeti alkotást tartunk számon, hiszen a XX. századi Kelet-Európában erről a tabutémáról tilos volt akár szót ejteni is.

Minden, ami megtörtént, hatással van a jelen napjaira is. Bár a Szovjetunió felbomlott, a közös emlékezetből nem lehetett kitörölni a fájdalmat, amit a szovjet éra okozott. Kiemelten fontos szerepe van a XXI. században az emlékezésnek, a múltból való

¹ Sz. Kárpáthy Kata, 2020:50

² Sz. Kárpáthy Kata, 2020:50

³ Csordás, 2013:65

építkezésnek. Az a tragédia, ami megtörtént, nem egy embert és nem egy családot érintett, így nem szabad sem elfelednünk, sem eltitkolnunk a nagyvilág előtt, hanem fel kell vállalnunk elődeink emlékéért, önmagunkért, és a jövőnkért is. Illetve azért is fontos emlékeznünk rá, hogy ilyen vagy ehhez hasonló borzalom soha ne ismétlődjék meg. Ahogy Eperjesi Penckófer János a *Tettben a jellem* című monográfiájában megírta: „*Nincs olyan, hogy a közös történelmünkől valami kicsinységet fölnagyítunk és az évig magasztalunk, valami súlyos örökséget pedig semmibe veszünk, elferdítünk, letagadunk.*”⁴

A munka célja bemutatni a színre vitt történelmi trauma megnyilvánulásait Nagy Zoltán Mihály – *A sátán fattya* című regényében, valamint összehasonlító elemzést készíteni a regény- és filmváltozatról.

⁴ Eperjesi Penckófer, 2003:247

I.1. Nagy Zoltán Mihály helye a kárpátaljai és a kortárs magyar irodalomban

Kétségtelen, hogy Nagy Zoltán Mihály meghatározó figura a kortárs magyar irodalomban, ahogy Andrij Ljubka fogalmaz⁵ róla – „egy igazi élő klasszikus”. Majdhogynem kéttucat könyvet írt, számos díjban is részesült, köztük a magyar irodalom jelentős díjait is elnyerte, például a József Attila- és a Márai Sándor-díjat.

Csordás László szerint⁶ az utóbbi évtizedekben alig született olyan magyar nyelvű műalkotás Kárpátalján, amely már a megjelenése után is komoly elismerést kapott volna a helyi közösség részéről, mint Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című regénye. S ha ez nem lenne elegendő, az egyetemes magyar irodalom kortárs értelmezőinek a figyelmét is hamar felkeltette.

Az író ezzel a könyvvel, nem csak nagyot alkotott, de bátorságát is megmutatta. Legeza Ilona szerint⁷ „vállalkozott arra a művészileg kényes feladatra, hogy egy fiatal lány történetébe sűrítse a vészterhes 1944/45-ös évek fordulójának közösségi méretű drámáját”.

Természetesen születtek negatív kritikák is az író munkásságáról, de ezek inkább rámutattak alkotásának gyengébb pontjaira. Elek Tibor kisebb hibaként emelte ki⁸ *A sátán fattya* című regényben az elbeszélői szituációt, melyben az emlékezés alaphelyzete hiányosságra mutat. De mindemellett „napjaink magyar prózájának az eddiginél figyelemreméltóbb alkotásaként” hivatkozott rá.

Andrij Ljubka említést tett⁹ arra írásában, hogy Ukrajnában, a magyar közösségen túl, szinte senki nem hallott Nagy Zoltán Mihályról, sem az ő nagyhatású remekművéről, de ha ez nem volna elég, szerinte Kárpátalján sem ismert se ukrán kollégái, se honfitársai körében, ami véleménye szerint abszolút abnormális helyzet, mivel ez is azt mutatja, milyen nagyra nőttek a falak a multikulturalizmusban. Elmondása szerint „valójában mindenki a saját gettójában él, és szinte semmit sem tudunk egymásról”.¹⁰

Összességében elmondható, hogy megosztó a vélemény Nagy Zoltán Mihályról. Egyesek szerint kiemelkedő, míg mások ismeretlenként vélekednek róla, de az olvasói tapasztalat azt mutatja, hogy kortársunk kiemelkedő művének még napjainkban is, nagy hatása van.

⁵ Ljubka, 2021

⁶ Csordás, 2013:65

⁷ Legeza Ilona könyvismertetője

⁸ Elek,2000:550

⁹ Ljubka, 2021

¹⁰ Ljubka, 2021

I.2. A kárpátaljai magyar irodalom kánonhelyzete egykor és ma

A Magyarságkutató Intézet írása szerint¹¹ Kárpátalja mindig is a magyarlakta terület peremvidéke volt. Az utóbbi politikailag zűrzavaros időszak a helyi tehetséges fiatalokat elcsábította a jobb lehetőségek felé. Akik minden kimagasló tiszteletet megérdemelnek, az az itthon maradt, megedzett, kemény mag, akik kiállnak a közös érdekért, ha kell, felszólalnak és jelen vannak. Tulajdonképpen ők alkotják a „csökönyös” kárpátaljai magyar irodalmi alkotók körét.

Ez a terület volt már cseh, egy kicsit magyar, egy kicsit újra cseh, később a szovjet éra fennhatósága alatt élt, utóbb pedig már ukrán kezek alatt létezik. Nevezhetnénk akár a legtöbbet változó otthonnak is.

Irodalmi vonatkozásban az 1944-51 közötti időszak az irodalmiság-nélküli „semmi”¹² korszaka volt, ezt az időszakot nem is tekintik önálló korszaknak. 1951-től indulhatott meg a magyar irodalmi élet, a szépirodalmi művek kiadása. A két pólusú világrend kialakulása került reflektorfénybe. Ezt az évet lehet a kezdet időpontjának nevezni, még ha irodalminak nem is, de kultúrtörténeti eseménynek mindenképp.¹³ Balla László létrehozott egy egyesületet a magyarbarát Jurij Gojda kezdeményezésére, ami nem nevezhető jelentősnek¹⁴, de mégis említésre méltó, mivel előfutára lett a későbbi egyesületeknek.

Érdemes megemlíteni, hogy a szovjet terror korszakában az emberi szenvedés produktumaként létezett egy elhallgatott lágerirodalom, mellyel csak a rendszerváltás előtt szembesült a kárpátaljai magyar irodalmi közvélemény.¹⁵ Ezek a versek, írások legtöbbször fejből készültek el, mivel papír és írószer hiányban szenvedtek a foglyok. Témájuk leginkább a lágerélet mindennapi valósága, az éhezés, halál, hideg, betegség, az otthon, a honvágy és a hazatérés reménye volt. Minden ünnep hazavágyó emlékezésként és reménykedésként jelent meg számukra:¹⁶ „Fogoly szilvesztere milyen is lehetne, / Korpa a kenyere, répa a leve. / Patakokban folyik millióknak vére, / Itt arat a halál kényérekedvére.”

Az „enyhülés” időszaka Sztálin halálát követően kezdődött el, amikor is egyre több börtönajtó illetve GULAG-tábor kapuja nyílt meg, deportált és kitelepített népcsoport

¹¹ Magyarságkutató Intézet, 2023

¹² Dupka, 2017:109

¹³ Dupka, 2017:109

¹⁴ Penckófer, 2011:28

¹⁵ Dupka, 2017:109

¹⁶ Dupka, 2017:113

visszatérése vált lehetővé.¹⁷ A törvénytelenység, a sztálinista bünszövetség és igazságtalanság kibeszélése, feldolgozása a sajtóban – különösen az irodalmi életben – közkedvelt téma lett. A koncepciós perek és a munkatáborok ügyeinek felülvizsgálata megmutatta a rendszer hibáit és gyengeségeit. Az emberekben egyre inkább felmerült a kérdés, hogy valóban olyan tökéletes világban élnek-e, melyet a propaganda filmek mutattak számukra. Megkérdőjelezték a rendszer hatékonyságát, s ezek a gondolatok leginkább az irodalom világában nyertek teret. Elégedetlenségüket bár legtöbbször képekben fejezték ki, mégis tisztán kirajzolódtak a rendszer ellen való fellépés nyomai.

Az 1954-es év publikálásra hivatott kultúra közvetítője az *Új Hang* című antológia volt, 1957-től pedig a *Kárpátai Kalendárium*.¹⁸ Időközben megalakult az Együtt folyóirat, valamint egy évvel később egy szavalókórus, amely Kárpátalja-szerte vitte a magyar szót. Kovács Vilmostal az élen létrejött a Forrás Stúdió 1967 őszén.¹⁹ Tagjai Vári Fábián László, Füzesi Magda, Kecskés Béla, Dupka György és mások.

Elek Tibor szerint²⁰ szemléletesen tükröződik az anyanyelv, a szülőföld és a kisebbségi sors Berniczky Éva kárpátaljai kortárs költő által összeállított Töredék hazácska című antológiájában. Úgy érzi megtalálható benne „az otthontalanság-élménnyel való heroikus szembenézések mellett, a megmaradás érdekében felfokozott alkotói szereptudat, a teremtő fájdalom, a túlélő hit vallomásai.”

Ha egy másik szemszögből nézzük elmondható, hogy hiába volt annyi viszontagságban része ennek a magyarlakta területnek, természeti és környezeti adottságaiból semmit nem veszített. Ez a vidék számos alkotáshoz adott ihletet – fogalmaz a Magyarságkutató Intézet²¹. Járt itt a humanizmus korában Sylvester János, később pedig Selymes Péter és Bornemissza Péter is. 1711-ben Mikes Kelemen a salánki Károlyi kastélyba kísérte el urát, amivel a Rákóczi-kultusz folklórirodalmának részét képezte. Ha ez nem volna elég, beszélhetünk Kazincyról is, aki „*igaz rabként*” járt a vidéken, 2387 napot töltött el fogságban, 1801. június 28-án szabadult. Kölcsey Ferenc a viski fürdőben kezelte magát, amikor megírta a Huszt című epigrammáját, melyet a nagy történelmi jelentőségű romvár ihletett meg 1831. december 29-én. A vidéken átutazott Petőfi Sándor, aki később *Úti leveleiben* be is számolt élményéről.

¹⁷ Dupka, 2017:133

¹⁸ Penckófer, 2011:28

¹⁹ Penckófer, 2011:28

²⁰ Elek, 2000:548

²¹ Magyarságkutató Intézet, 2023

Ez mind-mind a terület el nem múló szépségét és a megmaradás zálogát mutatja fel, de mi a helyzet az itt élő írók alkotásaival, melyek szerves részét képezik mindennapjainknak? Elek Tibor²² a határon túli magyar irodalmak közül a kárpátaljai magyar irodalmat a „*leg-ek irodalmának*” nevezi, sajnos negatív értelemben. Szerinte értékében a legszegényebb irodalom, hiszen a legkisebb és a legfiatalabb mind közül. Érdemben körülbelül a hatvanas-hetvenes évektől beszélhetünk róla. Ez az időszak egészen a kilencvenes évekig volt a legnagyobb politikai prés alatt szenvedő szellemi életek terméke. Ami pedig a kilencvenes éveket illeti, míg az erdélyi irodalom nemzedékének első munkáit már 3-4 élvonalbeli magyarországi irodalmi lap tárgyalta, addig a kárpátaljai magyar irodalom „hasonlóan újszerű és hasonló értékű köteteiről sehol semmit nem olvashattunk” – támasztja alá kritikáját Elek Tibor²³.

A kárpátaljai magyarság harmadik kisebbségi korszakába lépett²⁴, amikor 1991-ben felbomlott a Szovjetunió, s megalakult a független Ukrajna. Ugyan sokkal több jogot kapott a magyarság az ukrán államtól, mint a szovjet birodalomtól, de léte gazdaságilag továbbra is veszélyeztetve volt.

A rendszerváltás idején a közös fellépés eredményezte az identitásformáló mozgalmak létrejöttét. Ennek köszönhetően alakult meg a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), valamint szakmai szervezetek, mint pl. 1990-ben a Révész Imre Irodalmi Társaság (RIT), 1991-ben a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, 1993-ban a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK).²⁵

Nagy Zoltán Mihály nagysikerű műve, *A sátán fattya* a rendszerváltás idején látott napvilágot, amely a szovjet kommunista időszak múltjához fordul témáért. Csordás László szerint²⁶, „a 20. század egyik kollektív traumájának, a málenkij robot tapasztalatának közvetítéséhez talál nyelvet, illetve formát kisregényében”.

A kommunista „vasfüggönyt” a rendszerváltás folyamatában felváltotta az Ukrajnába bevezetett vízumkényszer, ezzel ellehetetlenítve azt, hogy sok ukrán állampolgár a schengeni államokba beutazzon.²⁷ Attól tartottak a kárpátaljai magyarok, hogy Ukrajna és Magyarország között újabb vasfüggöny ereszkedik a nemzetrészt tagjai közé. Ennek érdekében 1993-ban megállapodást írt alá a két ország Budapesten, az egyszerűsített

²² Elek, 2000:548

²³ Elek, 2000:548

²⁴ Dupka, 2017:177

²⁵ Dupka, 2017:178

²⁶ Csodás, 2020:24

²⁷ Dupka, 2017:179

határátlépések rendjéről, mely azóta is érvényben van. Ez arra irányult, hogy megkönnyítse a kapcsolatot az anyaországhoz kötődő gazdasági, tudományos, művészeti, kulturális és irodalmi élet vonatkozásában is.

I.3. A málenkij robot mint irodalmi téma

Irodalmi műalkotásba csomagolni egy maroknyi nemzet fájdalmát, nem túl könnyű feladat. Beszélni arról, amiről nem lehet, költői világot teremteni annak, amiről azt hitték valóban három napig tart majd. Maradandót alkotni egy olyan eseményről, amely valamiképpen mindenkihez tud szólni. Minden túlzás nélkül Nagy Zoltán Mihály ezt tette, és mégis nem tett mást, csak „mondta a magáét”²⁸.

Csordás László A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében című blogbejegyzésében²⁹ a kisregény titkáról beszél. Elmondja, hogy valószínűleg „a történelmi léttapasztalat hiteles művészi feldolgozásában keresendő” a titok, ugyanis megrendítő erővel jelenik meg benne a málenkij robot, a kényszermunka, valamint a kolhozosítás visszássága. Nem új téma ez a kárpátaljai magyar irodalomban.

Vári Fábián László visszaemlékezés-regényéből is érezhető a diktatórikus berendezkedés, a gyűjtőtábor borzalma és gyötrelmei, melyek az ötvenes években született generáció emlékezetében a mai napig elevenen élnek. Olyan fájdalmas pontok ezek, amikről sokáig hallgatni kellett, esetleg nagyon szűk családi körben lehetett róla beszélni szülőknagyszülők elbeszélésein keresztül.³⁰

Marcsák Gergely tanulmányában³¹ olvashatunk visszaemlékezéseket a málenkij robotról Vári Fábián László *Vásártér* című önéletrajzi regényének nyomán, valamint interjúkból és Vári Fábián László személyes gyerekkori felidézéseiből bepillantottunk a borzalomba.

A regényben nagyanyja emlékszik vissza rá, hogy fiát miként vitték el három napos kis munkára. A 18 éves fiatal fiú nem akart mást, csak erejét és bátorságát megmutatni, de sorsát pecsételte meg vele, amikor igent mondott a munkára. Később, a „jótételi munka” idején, amikor a nagymama Béla nevű fiát hívták be, erősen megmutatkozik a hatóságoktól

²⁸ MMA Nagy Zoltán Mihály, 2017

²⁹ Csordás, 2013:65

³⁰ Csordás, 2013:65

³¹ Marcsák, 2018

való félelem, ugyanis a szereplőnk képes volt bármire, csak ne kelljen bizottság kezébe kerülni.

A legszörnyűbb visszaemlékezés Vári Fábián László gyerekkorából származik, amikor is a családjuknak egy Ausztriából érkező szovjet katonatisztet kellett elszállásolniuk. Megalázó eseményre került sor, mivel a rettegett képviselő gramfonon elindította a himnuszt és arra kényszerítette édesapját, hogy énekeljen. Először ellenkezett, de a katonatiszt elővette revolverét és szándékos újra indításokkal égette emlékezetébe. hogy „*Szojuz nyerusimöj reszpublik szvobodkökh...*”. S a keserűséget leküzdve az apa csak énekelt, hogy a családnak ne legyen baja. Hasonlóképpen Nagy Zoltán Mihályhoz, Vári Fábián László is az elmúlt korok viszontagságait és nehézségeit a maga valóságában mutatta be.³²

A sátán fattya című műalkotást Csordás László³³ én-regényként említi. A teljes monológ egyetlen, hosszú mondat. A változatos hangulatú mű érzelmi hullámainak egyike a pillanat, amikor a főhőst, Tóth Eszti a szovjet katonák megerőszakolják. A tábor bizarr, dróttal körülvett, a katonák pedig szinte megállás nélkül röhögnek, élvezik a helyzetet. Ahogy a blogban írja³⁴ – ez is „remekül érzékelteti a diktatórikus rendszerek hierarchiájának legalsó hatalmi szintjén is felbukkanó embertelenséget.”

Tóth Eszti fiatal lányként szembenézett azzal, hogy megerőszakolták az orosz katonák, s egy fattyú gyermeket hozott a világra. Viselte a megbélyegzéseket, rosszindulatú pletykákat, melyeket a falu kreált számára. Túlélte az embertelenséget, de mindazonáltal elveszítette önazonosságát. Először saját testétől idegenült el, majd elméje is teljességgel megborult. A regény a málenkij robot tapasztalata felől olvasva kirajzolja azokat az erkölcsi dilemmákat, melyhez biztos fogódzókat nem kínál, de lehetőségeket folyton felmutat – fogalmaz Csordás László³⁵.

A vívódás, melyet ez a mű kínál számunkra, lehet saját magunk vívódása is. Lehetnének akár mi is Tóth Eszti vagy akár Székely Pisták, de az a falu is, amely bélyegeket ragaszt a másik hátára, egy biztos, minden érzelmet és minden életérzést megmozgat az alkotás.

³² Marcsák, 2018

³³ Csordás, 2013:66

³⁴ Csordás, 2013:66

³⁵ Csordás, 2013:68

I.4. Nagy Zoltán Mihály élete és munkássága

„Eszmélésem óta a mélyről jött ember áhítatával és undorával, volt cselédek dühös kölykének indulatával nézem a világot. Miért? Tudom, hogy ez a világ élhetőbb lehetne, de nem lesz, nem lehet, mert az emberi önvaló jobbik énje folyton vereséget szenved a rosszabbik énnel vívott küzdelemben.” – így fogalmaz³⁶ a József Attila- és Márai Sándor-díjas író, költő Nagy Zoltán Mihály, aki 1949. április 8-án született Nagybaktán, Kárpátalján, írja az ő saját Curriculum vitajében. Születési falujától eltérően Nagymuzsalyban lett anyakönyvezve a Szovjetunió idején. Tanulmányait a Dolgozók Esti Iskolájában, a Mezőkaszonyi Középiskolában és a Munkácsi Mezőgazdasági Technikumban, mezőgazdász szakon végezte.

1964-66 között volt szőlőmunkás³⁷ Csonkapapiban, a Lenin Útja Kolhozban, később pedig 1967-68 között az Ungvári Állami Gazdaságnál. Volt 4 év az életében, amikor kétkezi munkásként kereste kenyerét Munkácson, de később ismét a Csonkapapi Lenin Útja Kolhozban tevékenykedett állattenyésztőként, szőlő- és dohánytermesztő munkásként, bérszámfejtőként, a gépiesített könyvelés mérnökeként, valamint építőmunkásként is. Alighanem 8 évig kőműves is volt a Beregszászi Járási Gazdaságközi Építővállalatánál.

Először 1963-ban publikált³⁸ és nem sokkal később novellapályázaton is nyert. 1989-től a Hatodik Síp című folyóirat olvasószerkesztőjévé vált. 1994-ben a Magyar Írószövetség tagjává vált. 1991-ben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) Kovács Vilmos irodalmi díjjal jutalmazta. 1992-95 között munkatársa lett a Kárpátalja című közéleti és kulturális lap, a Pánsíp című kulturális magazin és az ungvári Galéria Kiadónak is. A kétezres évektől pedig Ungváron az Intermix Kiadó szerkesztőjeként tevékenykedett. 2005-től az MMA társadalmi szervezet, 2011-től pedig a Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja lett.

Legutóbb 2022-ben részesült kitüntetésben³⁹, amikor megkapta a Magyarország Babérkoszorúja díjat, melyben korábban hozzá hasonlóan részesült Parti Nagy Lajos, Tandori Dezső, Lackfi János és Bartis Attila is.

Penckófer János szerint⁴⁰ Nagy írói-költői magatartása egyenlő a művészi hitvallással. Szerinte a több mint harminc éves jelenléte az irodalmi-kulturális közéletben ismertté tette őt Kárpátalján és az egész magyar nyelvterületen. Alkotói pályáján az első évtized volt

³⁶ MMA Nagy Zoltán Mihály, 2017

³⁷ MMA Nagy Zoltán Mihály, 2017

³⁸ MMA Nagy Zoltán Mihály, 2017

³⁹ MMA Nagy Zoltán Mihály, 2017

⁴⁰ Penckófer, 2011:63

meghatározó, ebben érzékelhető a folyamatos munka, tanulás és siker. Kiemeli Penckófer⁴¹, hogy a morál, az igazság döntő jellegű Nagy írásaiban. Mindamellet, hogy hagyományos írástechnikai módszert alkalmaz, prózájában megpróbálja az epikus ábrázolást a líraisággal összevonni. Szerinte narrációi lendületesek, a beszéd szinte sodróvá válik, de úgy véli, a cselekmény nem válik emiatt mellékessé, nem lesz ezáltal érdektelen.

Csordás László⁴² Nagy Zoltán Mihály munkásságának kiemelkedő csúcspontjaként tekinti a *Sátán fattya* című trilógiát, melyben a szerző elbeszéli, feltárja és kimondja a majd fél évszázadon át kimondhatatlant. Felszínre hozza azt a nagy fájdalmat és veszteséget, hogy mintegy negyvenezer kárpátaljai magyar férfi a II. világháború után a kollektív bűnösség elve alapján be lett vagonírozva, el lett hurcolva és halálra lett ítélve a szovjethatalom által. Beszél arról, amiről olyan sokáig nem lehetett.

Mára már bizonyossá vált, hogy maradandó műalkotás született meg akkoriban Nagy Zoltán Mihály műhelyében, amely azóta is a kárpátaljai magyar kultúra egyik reprezentatív műalkotásává vált. „*nem tehetek mást, mondom a magamét novellákban, regényekben, jegyzetekben, néha versben is.*”⁴³ (Nagy Zoltán Mihály – Curriculum vitae)

⁴¹ Penckófer, 2011:64

⁴² Csordás, 2020

⁴³ MMA Nagy Zoltán Mihály, 2017

II. A SÁTÁN FATTYA C. REGÉNY BEFOGADÁSTÖRTÉNETE

Amit a XX. század emberébe fojtottak, azt fogalmazta meg Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című regényében, amely egy új korszak reményét ébresztette. Ettől várták a szabadságot, igazságot és a nyíltságot. Azóta is ez a mű az egyik fontos kötete a kárpátaljai és összmagyarságnak is.

A Hatodik Síp Kiadó gondozásában⁴⁴, 1991-ben jelent meg az első kiadás. A magyarországi kiadás 2000-ben elnyerte az Év Könyve Díjat, 2005-ben pedig ez az alkotás hozta meg a József Attila-díjat.

Csapó Julianna pozitívan bírálta⁴⁵ a „szabadversbe bújtatott prózát”. A cselekményről így ír: „Fölgyorsulnak az események, mind a külső világ történései, mind a lelki destrukció”. Véleménye szerint az összeszorított foggal élés, a pusztulás, haldoklás stádiumait megjáró ég(et)ő Eszter történetét „feketésében” is szeretni lehet.

N. Pál József szintén pozitív kritikát fogalmazott meg⁴⁶, hiszen szerinte a regény a tradíció modern továbbvivője, továbbá a mű által „a kárpátaljai magyar regény ért felnőtkorba, amelynek „testvéreit” Erdélyben, a Felvidéken vagy a Délvidéken az idő már jóval régebben – és több variációban – kihordta, de igazi jelentőségét nem önnön „kárpátaljaisága” adja elsősorban.” N. Pál az apró hibák ellenére „a kényszerű számvetés és a nemzeti tudat újraszövésének szépírói példájának” tartja *A sátán fattyát*.⁴⁷

A sátán fattya kritikusai és olvasói⁴⁸ egyaránt nagyra értékelik a kisregényt.

II.1. A regény kárpátaljai fogadtatása

A szörnyűség és a borzalom mindenkinek fáj. Megélni minden lélegzetvétel után a kint, melyet háromnapos kis munkának álcáztak, s mindeközben elviselni a lélek ordítását, melyre cipzárt húztak – gyötrelmes. 1944-ben ez történt. Az esemény megpecsételt emberi sorsokat, megsebesített lelkivilágokat és emberi életeket követelt. Ezekről vallani még akkor is nehéz, hogyha nem kényszerítenek hallgatásra.

A kárpátaljai kortárs író, Nagy Zoltán Mihály regénybe foglalta a borzalmat. Vállalta a felelősséget és egy hétköznapi család életén keresztül mutatta be a Gulág okozta fertőt. Ez a mű, bármennyire nem akarjuk, hat az érzelmeinkre. Akaratunkon kívül szólít meg

⁴⁴ Lőrinc, 2017:11

⁴⁵ Csapó, 1993: 682-684

⁴⁶ N. Pál, 2001

⁴⁷ N. Pál, 2001

⁴⁸ Lőrinc, 2017:11

bennünket, s ki tudhatná és érezhetné igazán ezt jobban, mint az itt élő nép, aki kapott bőven a kínból.

A mű voltaképpen egy hosszúmondat, amely a lírai magánbeszéd természetéből adódik, melynek célja, hogy igazi értékét nem a történelmi kor és hely föltárásban kell megtalálni elsősorban.⁴⁹ Az is érdekes továbbá, hogy az epikus ábrázolás sosem cél, mindig az eleven beszéd ritmusa mögött bontakozik ki. Valójában Eszter beszédének sosincs pontos célja. Közvetlen közletről szólal meg, hitelessége nem az ábrázolásban rejlik, hanem a prózai leírás biztosítja azt. Ahogy megszólal, az olvasó rögtön rájön, hogy a pokoljárásból nincs kiút.⁵⁰

Penckófer János egy későbbi írása szerint⁵¹ Nagy Zoltán Mihály a Szovjetunió összeomlása után felszabadultan vonta össze az igazságmondást és a korábban próbált hangot, melyet homály kellett, hogy fedjen.

Ahogy 1991-ben publikálásra került a műalkotás, Csordás László szerint⁵² kiemelkedő elismerést kapott a kárpátaljai közösség részéről. Épp jókor érkezett, a kommunizmus megbukott, a traumáról nyíltan lehetett beszélni, megszűnt a cenzúra és az írói öncenzúra. Pont itt volt az ideje a változásnak, melyhez hozzájárult a múlt feldolgozása, valamint a szovjetrendszer bűneinek feltárása is. Azóta pedig egész biztos, hogy a mű a kárpátaljai magyar kultúra reprezentatív műalkotásává vált.⁵³

II.2. A magyarországi fogadtatás

Egy maradandó mű megírása hosszú idő munkája és az alkotás kellő alázatot igényel, hiszen ahogy a teremtett ember a maga lelkivilágával, úgy a megszületni készülő írói gondolatcsomó is tiszteletet érdemel. Nem elég valamit akarni, mondhatnánk, hogy tenni is kell, csak nem mindegy, hogy hogyan.

Márkus Béla vezekléstörténetként hivatkozik⁵⁴ a műre. Szerinte ez a megalázott lélek mindvégig zárt, számára otthonos térben mozog és önmagára rótt büntetéseit. Úgy véli siker övezi ezt a regényt.

⁴⁹ Penckófer, 2000

⁵⁰ Penckófer, 2000

⁵¹ Ekler, 2003:34

⁵² Csordás,2020

⁵³ Csordás,2020

⁵⁴ Márkus, 1999/2

A Magyar Napló folyóiratban megjelent Nagy Zoltán Mihállyal való beszélgetésben⁵⁵ az író elmondta, hogy nem tartja magát és munkásságát nagyra és a sikert nem regényének születésében, hanem például abban, hogy a 2001-es árvíz idején „jókor volt jó helyen”, vagy abban, hogy feleségével évek óta együtt vannak jóban és rosszban is. Alázattal és szerénységgel áll munkájához.

N. Pál József szerint⁵⁶ előbb vagy utóbb beszélni kell arról, amiről nem lehet, „reszelős, artikulálatlan vagy a téboly érintette hangon is akár”. Ez az öngyógyítás része, s az, hogy erre nagy sokára került sor, nem a „beteg” felelőssége volt.

A 2003. május 8-án megrendezett kerekasztal-beszélgetés témája *A sátán fattya* című regény volt, melyen részt vett Bertha Zoltán, Márkus Béla, Nagy Gábor és Penckófer János is.

Nagy Gábor a műfaji kérdésben úgy vélekedik a műről, mint „abszolút módon regény”.⁵⁷ Nagy lehetőségként tekint arra a bátorságra, hogy a szerző szűk optikát választott, amikor a regény elbeszélésmódját kialakította. A főhős Tóth Eszter helyzetéből, melybe belekényszerítették, az önmagát elvesztett létmódból következik, hogy ő csak nagyon szűk optikával tekint a világra. A kritikus elmondása szerint⁵⁸ Eszter csak érzéseket és ahhoz köthető történéseket tud átszűrni tudatán, ebből logikusan következik, hogy emiatt nem nagyon látunk tereket a regényben, kevés tárgyi fogódzót kapunk abból a világból, ahol ő él. Nem ismerjük meg a szobabelsőket, sem a falvat magát.

Elhangzott a beszélgetésben⁵⁹, hogy a regény megjelenése után volt példa arra, hogy lerágott csontként hivatkoztak a témára és nem akartak a szerzővel interjút készíteni. Unalmasnak találták és közhelyesnek a magyar lány meggyalázást, mely után fattyú született. Fontolgatták, vajon mi lehetett a regény tekintetében az elbeszélői alaphelyzet, mi készítette az elbeszélést. Aztán Márkus Béla megválaszolta – a lefojtott indulat.⁶⁰

II.3. A külföldi fogadtatás

Ahhoz, hogy ne csak Kárpátalján legyen közismert és maradandó egy mű, jelen esetben *A sátán fattya* című regény, szükséges valamilyen formában népszerűsíteni. Ehhez

⁵⁵ Penckófer, 2003:28

⁵⁶ N.Pál, 2000

⁵⁷ Ekler, 2003:33

⁵⁸ Ekler, 2003:33-34

⁵⁹ Ekler, 2003:35

⁶⁰ Ekler, 2003:36

fordításokra van szükség. Szerencsére az alkotás büszkélkedhet bolgár fordítással, melyhez hozzájárult Dimova Nelli, várnai születésű műfordító.

2002-ben a Szófia Magyar Intézet akkori igazgatója meghívta a kárpátaljai művészeket Bulgáriába vendégszereplőknek, köztük Nagy Zoltán Mihályt is – mondja Dimova Nelli Lengyel János beszélgetése alkalmával.⁶¹ Ekkor találkoztak és az esemény során ajándékba kapta a regényt, melyet – elmondása szerint⁶² – egyetlen percre sem tudott letenni, egy éjszaka alatt elolvasta. Ezután döntötte el, hogy lefordítja. 2015 decemberére sikerült a projektet végrehajtani, melyet be is mutattak a Szófiai Könyvvásáron. Úgy vallott, a szakmai fogadtatás pozitív. A legtekintélyesebb bolgár irodalmi kritikus, Mitko Novkov mutatta be a könyvet.⁶³ A visszajelzések nem csak elismert kritikusoktól, de hétköznapi bolgár polgároktól is elismerők voltak mind az író, mind a mű irányába.

⁶¹ Lengyel, 2016:66

⁶² Lengyel, 2016:66

⁶³ Lengyel, 2016:69

III. AZ ADAPTÁCIÓK KÉRDÉSE

III.1. Az irodalmi fel- és átdolgozások kérdésköre

Az adott produktum eredetisége értelemszerűen eredeti verziójában rejlik, így rendkívül nehéz kérdés annak fel- és átdolgozása. Úgyszintén hordoz magában változásokat mind egy posztmodern átírás, mind egy fordítás, mind egy filmadaptáció, mind egy színpadra vitt előadás vagy akár egy rádiójáték. Dobás Kata szerint⁶⁴ rendkívül szerteágazó az átdolgozás műfajának a kérdése, de a legfontosabb, hogy tudjunk különbséget tenni.

A szöveg színterén nagyon fontos szem előtt tartani, hogy mi lesz végül belőle – átdolgozás vagy pedig egy új alkotás. Az átírások tekintetében megjegyzendő, hogy az újraírt mű egyfajta variatív ismétlésnek fogható fel, tehát nem csak ismétlés, hanem variáció is, amely önálló szöveggé működik.⁶⁵ Annak érdekében, hogy hű maradjon eredetiségéhez, összehasonlító vizsgálatot kell végezni rajta, mondja Dobás Kata⁶⁶.

Kimondottan a magyar, de talán minden nyelv tekintetében, gondot okozhat a nevek, illetve helyszínek fordítása, főleg, ha fiktív nevekről és helyszínekről beszélünk. Nehézséggel bír a kultúra világának megteremtése egy másik, idegen nyelven, a kárpátaljai irodalom tekintetében a jövevényszavak vagy nyelvjárási jellegzetességek megfelelő átadása. Szerkezeti szempontok szerint egy fordítás vagy átírás meglehetősen terjedelmi és strukturális változást okozhat.

A színpadra vagy más médiumba való átültetés igényli az elkülönítést az átdolgozás műveletétől.⁶⁷ Ilyen tekintetben a létrejött alkotást, akár új műnek is tekinthetjük.

Amióta pedig létezik filmvászon, azóta nehéz kérdés – mi jobb – a regényt elolvasni vagy a belőle készült filmet megnézni? Mindkettő hagy maga után kivetni valót. A regény kézzel foghatósága, fizikai jelenléte hatással bír. A történet az emberi képzelőerő által születik meg, ezáltal formálódnak ki a karakterek, a helyszínek. Minden olvasó számára sajátossá válik a regény, más értelmezést nyer. A film tekintetében pedig olyan, mintha tálcán kínálnák számunkra a kreativitást és a képzelet erejét. Ennek is meg van a maga előnye és hátránya. Előny lehet, hogy kényelmet biztosít, elvégzi „a piszkos munkát”, de ezzel megfoszt a határtalanságtól, hiszen keretet szab a regény újra születésének.

A történelemben és korunkban is helytálló műalkotásból készült filmadaptáció sokak életére volt hatással. Borzalmat, kínt, egy nép fájdalmát, a magával hordozott

⁶⁴ Dobás, 2009:53

⁶⁵ Dobás, 2009:49

⁶⁶ Dobás, 2009:53

⁶⁷ Dobás, 2009:48

kimondhatatlant nem volt egyszerű sem megírni, sem filmvászonra adoptálni. Nagy Zoltán Mihály kimondta, Zsigmond Dezső pedig filmet készített belőle. N. Pál József szerint⁶⁸ vallani kell, hiszen a „heurékázó hang”, amely az alkotást 1991-ben fogadta – egy közösség krónikáját szülte meg, melyet csak ünnepelni lehet.

III.2. A Sátán fattyából készült adaptációk

A nagysikerű regénye mindamelllett, hogy önmagában is megállta a helyét a magyar irodalmi kánonban és hatással volt más művészekre is bebizonyította népszerűségét azzal, hogy több adaptációja is született. Felkerült színpadi játékokra, hallható rádiójátékként, még egy nagyjátékfilm is készült belőle. A felsoroltak közül a legnagyobb visszhangot a 2017-ben megjelent nagyjátékfilm adta, melyet Zsigmond Dezső rendezett, bár megosztó fogadtatásban és véleményben részesült.

Tóth Menyhért kritikájában⁶⁹ úgy ír róla, hogy bár nagyon jó alapanyagból merítettek az alkotók, „önkéntelen végeredmény” lett az, ami megszületett. A kritikus szerint – mint például Benke Attila szerint⁷⁰ is – az alacsony költségvetés az oka ezeknek a felmerülő hiányosságoknak. Pozitívan említést tett arra⁷¹, hogy bár nem a lágerek lakóit tette centrumává az alkotó, mégis pontos képet ad arról, hogy mi történt a szögesdróton belül. Hiányolja a filmből a könyvben olvasható boldogabb jeleneteket, mint például a táncmulatságokat, amelyre Eszter visszaemlékszik. Gacsályi Sára pozitívan bírálta⁷² az alkotást, megjegyezte, hogy nem egy könnyen emészthető mű. "*Bár keserű, de hatásos gyógyszernek*" nevezte a filmet, amelyből kiemelte a tökéletesen összejátszott zenét, látványvilágot és a színészek játékát.

III.2.1. A korai népszínházi előadás

A sátán fattya került bemutatásra népszínházi előadásban 1992. május 5-én, melynek óriási sikere volt, mondja Schober Ottó.⁷³ Lenyűgöző hatást váltott ki az utolsó pillanatban megjelenő „muszka fattyú” – Istvánka –, aki könnyeket fakasztó pillanatot keltett, hiszen a közönség erre már nem számított. A kulisszatitok abban rejlett, hogy nem volt idegen a gyermek, a nagymamát alakító Máténé Petrovics Magdi kisebbik fia, Ákos szerepelt a

⁶⁸ N.Pál,2000

⁶⁹ Tóth, 2017

⁷⁰ Benke, 2017

⁷¹ Tóth, 2017

⁷² Gacsályi, 2017

⁷³ Schober, 1996:155

színpadon. Így vált a drámában saját kisfiának nagyanyjává Magdi, aki a főhős Eszter kezéből kiragadta a gyermekre emelt fejszét, hogy megmentse megrettent unokáját esztét vesztett édesanyjától.

A színésznő visszatérése a színházba okozta a sikert, a sors segítségeként emlegetik⁷⁴, hiszen nélküle és gyermeke nélkül csak a dráma második részéig jutottak, finálé nélkül maradt a rendező. Többféle befejezés született, de egyik sem volt elég hatásos.

A kritikusok pozitív véleménnyel voltak a darabról⁷⁵, elismerő dicséretben részesültek a színészek. Az Esztert alakító Almási Zsuzsi fergeteges sikert aratott. Kellőképpen érzékelhető és semmiképp nem tolakodó az keserűség, amelyet ez a mű hordoz magában. Az előadásban sikerült átadni azt, amire szüksége volt a közönségnek – megismerni a történelmet közelebbről és a főhősnő életén keresztül megérezni az elborult elme kínlódását, melyet a szörnyűség okozott neki.

Bemutatásra került Kisvárdán is, a IV. Határon Túli Magyar Színházak Fesztiválján, melyre 1992. május 29. – június 7. közt került sor.⁷⁶ Kizárólag bemutató jelleggel adták elő, mégis a teltházas közönség nagy tetszéssel fogadta azt. Mint amatőrök, versenyprogramon kívül szerepeltek, a zsűritagok mellett javarészt diákok ültek a nézőtéren. Elismerésben részesítették, bár némely zsűritag szerint túl volt halmozva tragédiákkal.

22 alkalommal sikerült bemutatni *A sátán fattyát*, ami még sokáig futhatott volna, ha a főszerepet alakító Almási Zsuzsiból időközben nem vált volna Bakos Jánosné, s nem született volna meg gyermekük. Schober Ottó szerint⁷⁷ ilyen a sorsa egy amatőr népszínháznak, hiszen tagjai férjhez mennek, megnősülnek vagy gyereket szülnek, esetleg tanulni mennek, s egy bevált szereplőt felcserélni nem mindig sikerül jóra.

III.2.2. A rádiójáték-változat

Csaba Klári rádióra alkalmazta Nagy Zoltán Mihály kisregényét rádiómonológként. 2006. január 04-én került bemutatásra, a játék ideje 131 perc, műfaji besorolásra adaptáció, szövegformája felolvasás. Forrásmű típusa novella, elbeszélés. A hangfelvételt készítő rádió neve Magyar Rádió. Sárospataki Zsuzsanna rendezte, az előadó Györgyi Anna, zenéjét Gebauer Mária állította össze. Dramaturg Soltészky Tibor.

⁷⁴ Schober, 1996:155

⁷⁵ Schober, 1996:155

⁷⁶ Schober, 1996:157

⁷⁷ Schober, 1996:163

A rádiómonológ adaptáció túlnyomórészt hátrányokkal rendelkezik. A felolvasás képzavart tud okozni a vizualitást kedvelő emberek gondolataiban, mivel megfoszt a szöveg hozzáférésétől. Nem minden ember tudja hallás után elképzelni a történetet, egyes esetekben szükség van a látott szövegre. Emellett említésre méltó, hogy a felolvasás egy idő után monotonná válik, ami miatt a hallgató elveszítheti koncentrációs képességét.

Csaba Klári feldolgozásában az előadó, Györgyi Anna kellőképpen figyel a játékosságra és az érzelmek átadására, a szituációk megteremtésére. Ez pozitívként tudható be az adaptációban. Hasonlítható talán a hangoskönyvekhez, de érzékelhető azért a munka és a kidolgozás emögött. Györgyi Anna hangja kellemes és hallgatható, mégis hiányzik a többszereplős előadásmód. A mű én-regény és Tóth Eszter hosszú monológján keresztül meséli el a történetet, ami hasonlóan kidolgozásra kerül a színpadra rendezett monodrámában is. Mégis, valahogy ilyen tekintetben hiányt szenved, kissé pusztá marad.

Hogyha össze kellene vetni A sátán fattyából készült adaptációkat, akkor talán a rádiójáték végezné az utolsó helyen, de csakis szubjektív okok miatt.

III.2.3. A monodráma

A regény színpadi monodráma adaptációját Árkosi Árpád rendezésében a Vigadó kamaraszínházban 2014. november 13-án mutatták be. A Tóth Eszter alakító főszereplő szintén a nagymuzsalyi születésű, beregszászi színművésznő, Tarpai Viktória, akárcsak a Zsigmond Dezső féle filmváltozatban. Ez a monodráma szemléletesen mutatja be a „katona kurvának” nevezett, „muszka fattyút” szült, önmagából és saját elméjéből kifordult lány erkölcsi és belső, lélektani szenvedéseit.

A színésznő elmondása szerint⁷⁸ a legutóbbi közönségtalálkozóján volt olyan idős bácsi, aki könnyes szemmel köszönte meg a beszélgetést, neki az édesapja még gyerekként mesélt a történelem gyötrelmeiről, de igazából soha nem volt képes feldolgozni a traumát. Egy másik néző pedig hálás szívvel beszélt arról, hogy nagymamája 75 év után a látottak által végre kimondta azt, amit sokáig titkolni kellett. Tarpai Viktória örült, hogy ilyen módon is hozzájárulhatott a történelem megismertetéséhez és annak feltárásához. „A kamasz keresztgyerekeimnek is szívesen mesélek ezekről az eseményekről, tudniuk kell, honnan jöttünk, kik vívtak a szabadságunkért” – mondta a színésznő.⁷⁹

⁷⁸ Illényi, 2021

⁷⁹ Illényi, 2021

III.2.4. A filmfeldolgozás

Deák Sárosi László szerint⁸⁰ a Zsigmond Dezső féle filmváltozat nagyon pontosan követi a regény cselekményét és szemléletesen ábrázolja a falu mindennapjait a nehéz történelmi helyzet ellenére. Úgy véli egyértelműen érezhető, hogy az író jól ismeri a leírt vagy megmutatott közeget. Kiemeli Böröcz Sándor *Kiáltás a mélyből* című visszaemlékezését, amelyben végtelenül erős hitet és humánusot érez, úgy hiszi ezáltal sokkal hitelesebbé és példaértékűvé válik az adott mű. Nem érti miért nem választott Nagy Zoltán Mihály egy olyan esetet, amelyben lett volna tartása a lelki megpróbáltatásokat elszenvedőnek. Ezáltal kevésnek érzi mind az irodalom, mind a film tekintetében, hogy csak úgy felmutat végleteket és szörnyűségeket.

Ellenben Benke Attilával⁸¹, aki a filmfeldolgozásról negatívan vélekedik, szerinte nagyon tolakodó, a karakterek nincsenek jól kidolgozva, Eszteren kívül talán az édesapa figurája kap némi mélységet. A hangkeverés szerinte olyan, mintha a film nézése közben szinte azt éreznénk, hogy az alkotók ráznak minket, hogy érezzük már át végre Eszter drámáját.⁸²

⁸⁰ Deák Sárosi, 2020:47-48

⁸¹ Benke, 2017

⁸² Benke, 2017

IV. A SÁTÁN FATTYA REGÉNY- ÉS FILMVÁLTOZATÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

IV.1. A trauma feldolgozása az irodalomban és a filmen

A trauma során elveszítjük önmagunk egy részét, vagy akár a teljes kapcsolódást saját magunkkal. Túl fájdalmas jelen lenni, kínzó akárcsak beszélni is róla, teljességgel fagyasztott állapotba sodor. S. Varga Pál szerint⁸³ magára marad fájdalmával az, aki traumát szenved el és ez a tapasztalat egyszeri és megismételhetetlen. Az ilyen ember nem képes rá, hogy egzisztenciális megrendülését elbeszélje, ami miatt saját intim közösségéből is kiesik. Az őt körülvevő közösségnek esélye sincs rá, hogy a sérült emberrel dialógusra lépjen, csupán enyhíti annak magányát.

Mondhatjuk úgy is, az emberi élet része, hogy megrázkódtatásokon, nehéz pillanatokon és fájdalmas felismeréseken kell keresztül mennie, amik később akár pozitív hatással is lehetnek. A trauma nem egészen ilyen. Nem fogalmazhatunk róla holmi „viszontagságként”, amely után egyszeri könnyedséggel fel lehet állni.

A II. világháború alatt egy időre Kárpátalja a Magyar Királyság fennhatóság alá került, ami az oroszok tekintetében egyenlő volt az alattomos bosszúállással. Nem utolsó sorban szempont volt az is, hogy a peremvidéket megfosszák az értelmiségtől, s ez akkor javarészt a férfiak irtását jelentette. Ennek érdekében „három napos munkának” álcázva elhurcolták őket lágerekbe. Ez egyenlő lett a kínnal. A fagy, az éhhalál, a honvágy, a rettegés mindennapivá vált. S ebben a legszörnyűbb, hogy nemcsak az elhurcolt férfiak élték meg ezt életre szóló vesztésként, de az otthonmaradt feleségeknek, édesanyáknak, nagymamáknak együtt kellett élni azzal a tudattal, hogy szerették talán nincs többé. Igazán szerencsések közé tartoztak azok a családok, akikhez hazatért a családfő. Bár ez a szerencse is relatív, hiszen sírjukig „hurcolták” magukon azokat a lelki sebeket, melyeket a koncentrációs tábor okozott nekik.

Érdeemes arra is hangsúlyt fektetni, hogy a hazatért foglyoknak évtizedekig hallgatni kellett. A szovjet birodalom gátat szabott a szónak, maximum a szűk családi kör tudhatott néhány történetet, de azokat is félve, hiszen senki nem akart gondot a saját szerettének.

Az irodalom tekintetében említésre méltó, hogy azok az értelmiségi férfiak, akik túléltek a borzalmat, fejükben tartottak verseket, melyekkel kifejezték ott szerzett érzéseiket és negatív élményeiket. Azért kellett fejben tartaniuk, mert papír és íróeszköz hiányban szenvedtek. Ezt hívjuk lágérirodalomnak, melynek különös helye van az irodalmi kánonban.

⁸³ S.Varga, 2009/5:3

Az, aki saját bőrén tapasztalta a rettenet valóságát és a traumát, hitelesen tudott írni arról, ezért is olyan értékesek ezek az írások. Bár Nagy Zoltán Mihály jóval a „három napos munka” után született, mégis korszakalkotóvá vált regényével, melyben kimondta a kimondhatatlant.

Penckófer János a regényt⁸⁴ egy olyan meghökkentő példázatnak tekinti, amelyben a trauma talán soha föl nem dolgozható. Amikor Tóth Eszter traumája megelevenedik mind az alkotásban, láthatjuk azt, hogy a részeg orosz katonák nemcsak a hivatlan kis muszka fattyút hagyták rá, „hanem a történet kimondhatatlanságának és bevallhatatlanságának a morális és pszichológiai magányát is”.⁸⁵ Egy erkölcsileg meggyalázott és lelkileg megsebzett nő kínjait kísérhetjük végig a műben, mely az alighanem megbolondult elmén keresztül engedi láttatni a család és a falu eseményeit.

Traumáról írni nehéz, de azt hitelesen előadni talán még nehezebb. A Zsigmond Dezső féle filmadaptációban, melyben főszereplőként Tarpai Viktóriát láthattuk, mint Tóth Eszter, Trill Zsoltot, mint asztalos Tóth Mihály és Szűcs Nellit, mint Tóthné, zseniális alakítás született meg általuk. Attól váltak hűvé a történethez, hogy a színészek mind kárpátaljai születésűek. Nekik a „három napos munka” és az áldozatok sora a szívükben égett, kicsit talán ebben a szerepben megélhették a történelmet, melyet nagyanyáiktól és nagyapáiktól hallhattak.

Összességében kétségtelen annak a ténye, hogy van borzalom, amit nem lehet feldolgozni, és ez a tragikus sors, amely megjelenik az alkotásban, pontosan ezt ábrázolta.

IV.2. Eltérések és közös pontok a regény- és filmváltozatban

Az 1991-ben született regény és a 2017-ben megjelent filmváltozat értelemszerűen rendelkezik közös pontokkal és kiemelkedő eltérésekkel is, ahogy ez minden könyvváltozathoz készült filmre igaz. *A sátán fattya* című mű tekintetében igaz az a tény, hogy viszonylag cselekményben kevés az eltérés és nagymennyiségű a közös pont, de mégis az eltérések egyfajta hiányérzetet keltenek a befogadóban.

Benke Attila szerint⁸⁶ például *A Sátán fattya* sok mindenben eltér a lélektani regénytől, valamint a színpadon bemutatott monodrámától is, de egyszerre alakítja klasszikus realista és balladai történetté a főhős passióját. Azt is hozzáteszi, hogy bár az elviselhetetlen fájdalmat sikerült árnyaltan visszaadni a rendezőnek, mégis úgy véli, hogy „a

⁸⁴ Penckófer, 2000

⁸⁵ Penckófer, 2000

⁸⁶ Benke, 2017

rossz értelemben zaklatott cselekménnyel és stílussal” nem garantált Zsigmond Dezső alkotásának sikere⁸⁷.

A film több irányból mutat rá a női sors nehézségeire, nem csak kimondottan a történelmi trauma okozta sebekre reflektál, hanem számos hétköznapi problémát fejteget, de ez egyaránt igaz a regényre is. Például arra, hogy egy nő miként éli meg a gyászt, a megbélyegzést, hogyan tesz meg mindent családjá érdekében, hogyan válik anyává, milyen erkölcsi és morális nyomás alatt áll nap mint nap. Tóth Eszti esetében a legnagyobb bélyeg, melyet szerzett, az a „katonakurva” volt, mely akkoriban a megrögzött vallásos falusi gondolkodásnak egyenlő volt a megbotránkozással. Bár a filmben túldramatizáltra sikerült a trauma érzékeltetése, azért mégis kiemelkedő hétköznapi, illetve őszinte pillanatokat okozott.

Tóth Eszter a regényben egyes szám első személyben beszéli el a cselekményt. Tulajdonképpen a lány lírai monológja egy olyan hosszúmondat, melynek prózai, valamint epikus ága nyomán egy megsérült személyiség világlátása tárul fel⁸⁸. Rögtön az elején megismerkedhetünk vele, a szőke, tizenéves beregszilasi leánnyal, aki 1944 decemberének első vasárnapján többedmagával elindul élelmet vinni a fogságba esett férfiaknak⁸⁹. A fiatal Esztinek álcáznia kell magát, asszonyruhába öltözteti édesanyja, de a gyűjtőtáborban lelepleződik. Az egyébként is boldogtalan sorsa apja és bátyja miatt, akit elhurcoltak az oroszok „három napi munkára”, egyre fokozottabbá válik. Mire a lágerhez érnek, már ötször három nap telik el. A fiatal és életerős lány ereje és bátorsága már itt megmutatkozik, amikor a katonákkal szembe megy szerettei érdekében. Az őrszobába toloncolják és megerőszakolják őt, ez az első erőszakos tett, melyet ellene elkövettek. A kiszolgáltatott Eszter magát okolja a történekeért, magába roskad és retteg a folytatástól⁹⁰. Tarpai Viktória, aki *A Sátán fattya* filmdrámában és monodrámában Tóth Eszter alakítója, így jellemezte a borzalmat: „elképzelné is rossz, mit élt át az a több ezer nő, akit megerőszakoltak a szovjet megszállás idején”⁹¹.

A szóbeszéd úgy tartja nem számított akkoriban különös esetnek, hogy a muszka katonák ártatlan lányokat ejtettek teherbe, mégis talán ilyet még kimondani is súlyos, nemhogy megélni.

⁸⁷ Benke, 2017

⁸⁸ Penckófer, 2000/3

⁸⁹ Sz. Kárpáthy, 2020:51

⁹⁰ Nagy, 1991:12

⁹¹ Pataki, 2017

A regény alapján Esztert a mozdonyvezető jósága menti meg a fagytól a hazavezető úton, amíg a filmváltozatban ezt a szerepet a révész tölti be⁹². A révész karaktere az ókori görög mitológiáig nyúlik vissza: ahogy Kharón átvitte a halottakat az élők és holtak határát képező Sztüx folyón,⁹³ úgy Esztert is – aki saját vallomása szerint meghalt legbelül – egy révész viszi át a túlsó partra.

Tóth Eszter mocskosnak érzi magát, hiszen egy fattyú gyermek édesanyjává vált és ezáltal a falu is szájára vette. Többször megkísérelte a magzat elpusztítását, egyik nap kútba akart ugrani, halálát várva. Utálta azt a magzatot, amely a méhében növekedett. Arra vágyott bár inkább halna meg és ne kellene minden nap átélni ezt a kínt. Édesapja megróttá tettéért, mégis végül vigasztalóan magyarázkodott. Ekkor hangzott el asztalos Tóth Mihály szájából talán a regény összefoglalójának is nevezhető mondat: „élni kell, élni/muszáj”⁹⁴.

Eszter megpróbálta elfogadni Isten akaratát, s kicsit sajátjaként tekintett a gyermekre, de ahogy megérkezett a „muszka fattyú” továbbra is idegenként tekintett rá. Anyai örömök nélküli anya volt, lelki szakadékká vált az anya-gyermek közti egészséges kapcsolat.⁹⁵ A mindennapos emlékeztető, hogy őt az orosz katonák becstelenítették meg erőteljes utálatot keltett benne.

Ha a fattyú gyermek nem lett volna elég a kínlódó nőnek, a regény cselekménye szerint Pista levelén keresztül megtudhatjuk, hogy a Tóth család legidősebb gyermeke, Ferenc életét vesztette. Ez az eset Esztert eltökélte arra, hogy megölje fiát. Alvó gyermekét egy baltával akarta eltenni láb alól, de képtelen volt a gyilkolásra. A filmalkotásban ez a jelenet később, öccse elvesztésekor játszódik le.⁹⁶ Ez a pillanat az, amikor a lelki fájdalom erőszakká alakul át, amikor az elszenvedett kínokért cserébe az anya végezni akar fattyú gyermekével. Ezt a film jól érzékelteti.

Hangsúlyos a regényben, hogy a Tóth család életébe a rendszer többször is közbe szólt. Ilyen eset volt, amikor a szovjetek a férfiakat fakitermelésre kényszerítették a beregi erdőbe, ahol Eszter bátyja, Jóska, megbetegedett. Nem sokkal hazatérése után meghalt, ezáltal ő is szintén a sztálini kegyetlenségek áldozatává vált.⁹⁷

A csapások egymás után érték Esztert, amely elvezetett ahhoz, hogy képtelen legyen kezelni a helyzetet. Labilis állapotba került, majdhogynem elpattant az utolsó szál is, ami

⁹² Sz. Kárpáthy, 2020:52

⁹³ Debbie, 2009

⁹⁴ Sz. Kárpáthy, 2020:53

⁹⁵ Sz. Kárpáthy, 2020:53

⁹⁶ Sz. Kárpáthy, 2020:54

⁹⁷ Sz. Kárpáthy, 2020:54

tartotta eddig benne a lelket.⁹⁸ Ez csak fokozódott, amikor szerelme, Pista hazatért. Minden erejével azon volt a fiú, hogy elvegye feleségül szerelmét, de sajnos édesanyja, Székelyné közjűk állt. Ezzel lelki terrorba helyezte fiát, aki egyébként is megtört a légerek okozta erőszak miatt. A filmalkotásban jól látható Pista megtörtsége és az is, hogy a férfi tudatában van anyja szavának hiteltelenségével. Mégis sikerült a terve Székelynének, sikeresen szétválasztotta a szerelmespárt, amikor öngyilkossággal zsarolta fiát, csak nem számolt az azt követő következményekkel. Pista édesanyja döntése miatt önként Donbászra ment, mellyel magára hagyta édesanyját támasz és segítség nélkül.

Benke Attila szerint⁹⁹ Zsigmond Dezsőnek a filmadaptációban egyvalami nagyon jól sikerült és az nem más, mint az elviselhetetlen kín ábrázolása, bár úgy érzi tolakodó, túlsúfolt, sokszor erőltetett és erőszakosan akar hatni. Ez az egyre fokozódó gyötrelmes eseményeken is látszik.

Eszter Elza testvérétől, Kálmántól tudja meg, hogy Pista nem akar hazatérni. A filmalkotásban Kálmán a saját udvarukon bujkált, míg a könyvben a férfi csupán néha tartózkodott otthon.¹⁰⁰ Ezután nem lehet hallani Pistáról, nem tud meg többet sem az olvasó, sem a néző. A kívülálló nem értik a férfi viselkedését, sem a traumáját, gyávanak bélyegzik őt.

S. Varga Pál szerint: „Aki traumát szenved el, magára marad fájdalmával; nem képes rá, hogy sérelmét [...] elbeszélje, s így nemcsak a nagyobb közösségből lökődik ki, hanem saját intim közösségéből is, amely – nem lévén részese az illető egyén traumatikus tapasztalatának – a sérült iránti együttérzése ellenére is zavartalan kapcsolatban marad a közös kultúra értelemadó mintázatával”.¹⁰¹

Székelyné és Tóth Eszter is abban reménykedik, hogy mindkettőjük bújtatja valahol Pistát, de megtörve rá kellett jönniük, hogy a férfi tényleg nem jött haza. Ekkorra Székelyné bánja, amit tett, rimánkodva kérleli Esztert, hogy értesítse, ha hírt hall fiáról. Ebben az epizódban – Nagy Zoltán Mihály és Zsigmond Dezső alkotásában – kiemelkedő eltérés észlelhető: a könyv szerint Eszter megenyhül és barátságosan hagyja ott Székelynét, ameddig a filmdrámában lenéző és pökhendi választ ad a kérésre.¹⁰²

A testi-lelki zaklatottság és meg nem értettség tetőfoka a regény befejezésében mutatkozik meg, amikor Eszter fiát ölébe vette és megbomlott elméjével Pistához akart

⁹⁸ Sz. Kárpáthy, 2020:54

⁹⁹ Benke, 2017

¹⁰⁰ Sz. Kárpáthy, 2020:55

¹⁰¹ S. Varga, 2009

¹⁰² Sz. Kárpáthy, 2020:55

elindulni. Vízen szeretett volna járni, ahogy Jézus. Nagy a regényben bibliai képet idéz meg Eszter számára, ami még inkább megdöbbentő kép. Zsigmond Dezső viszont egy bizonytalan képpel zárta le a történetet, mivel anya és fia a vízen sodródik az árral, a csónakban nincs senki, nem ül révész, aki kísérne Esztert és Istvánt.¹⁰³

A befejezés jól kidolgozott mindkét alkotás tekintetében, csak a könyvben sokkal megdöbbentőbb. Érdekes az is, hogy a regény utolsó mondatában először nevezi Eszter Istvánt kisfiamnak: „*ne félj, kisfiam, veled vagyok, el nem hagylak, semmi,/ semmi baj, megmondta a néni, erős férfivé leszel, biztos táma-/ szom, jaj, milyen nehéz vagy, leteszlek, jó, tudsz te már járni, fogd/ a kezem, gyere, erre megyünk, erre van Donbász, ott a te édes-/ apád, ne félj a víztől, nem árthat nekünk a víz, Jézus is járt a vízen,/ mert ártatlan volt, büntelen volt, látod a víz tetején járunk, hát per-/ sze, mi is ártatlanok vagyunk, kisfiam.*” A teljességgel megbomlott elmének ennyi viszontagságra volt szüksége, hogy ezt ki tudja mondani. Az árvíz nem csak tragikus elem, hanem szimbolikus megtisztulási folyamat is. Elmossa a dacoló Esztert, hogy helyébe az anya szerepe kerülhessen.

„A két világháború együttvéve nem követelt annyi emberáldozatot e vidék magyarságától, mint az új rend új intézkedései. A munkaképes magyar férfiak tízezreit hurcolták a sztálini légerekbe, s az itthon maradottaknak el kellett viselniük mindazt a megaláztatást, nyomort, amelyet a szovjetrendszer kényszerített rájuk szocializmus címén” – írja Horváth Sándor *A sátán fattya* 1991-es kiadásának ajánlásában.¹⁰⁴ Az erő, amely – a könyv alapján – az emberekben ennek ellenére is megmaradt mindezek után is, egy felsőbb hatalomban való hitből, a transzcendenshez való ragaszkodásból fakad. A regény folyamán a szereplők gondolataikat imába foglalták, és Istentől várták a segítséget.¹⁰⁵

A karakterek sem a regényben, sem a filmben nem kerülnek jó kidolgozásra, sajnos nem ismerhetjük meg őket közelebbről, Tóth Eszteren és apján kívül mindegyikükből csak keveset kapunk. Székely Pista karakterével érdemes lett volna behatóbban foglalkozni, kialakítani egy olyan szálát, amelyben jobban megismerhetjük az ő passióját is. A trauma és a tragédia megjelent volna ezáltal két szemszögből is könnyebb terepet teremtve a befogadóknak.

Érdemes lett volna a Tóth Eszter és Székely Pista szerelméről többet megtudni. Lehetett volna akár erre is építkezni.

¹⁰³ Sz. Kárpáthy, 2020:56

¹⁰⁴ Sz. Kárpáthy, 2020:56

¹⁰⁵ Lőrincz, 2017:37,40

IV.3. A regény és a film világképének elemzése.

A tragikum nem egy keretbe zárt történet, melyet csakis egy módon, kialakított szabályok szerint lehet megélni vagy esetlegesen „túlélni.” A tragikum önmagában is és az általa okozott következményekben is hordozza a maga különös világát. Természetesen párhuzamot lehet vonni egyik másik között.

A Nagy által életre hívott mű, mely egy nép tragikus sorsát meséli el egy hétköznapi család mindennapjain keresztül, egy olyan eseményt taglal, amely sorsszerű volt, egyszóval nem lehetett ellenne semmit tenni. Meg kellett élni, minden más „csak” jött vele.

A regényváltozat tulajdonképpen egy hosszú mondat, amely betekintést enged, teret nyit a kínlódó lélek gondolatainak, s ezáltal olyan világot teremt, ahová hívni sem kell az olvasót, mert odavonzza magához. A könyv erővel bír, s ezt Nagy tudja jól. Kihasználta a történelem adta alapot és ehhez kreált egy fiktív családot, amely jól bemutatja a kint. Mivel a mű olyan, mint egy hosszú monológ, ezért Tóth Eszti, a főhős karakterét ismerjük meg legjobban. Általa szólal meg mindenki, így csak az ő szemszögéből ismerhetők meg a karakterek. A szöveg egyenetlen sortördelést alkalmaz, kerüli a szöveg mondatokra való tagolását, amellyel a maga már-már zavaró módján, őszinteséget áraszt magából:

*„éhes vagy, egyél, mit adjak, mondjad,
serénykedett boldogan édesapám körül,
csak egy kis meleg tejet, Ágnes, ha van,
hogyne lenne, de hát mi az, egy kis tej, egyél csuszát is, estéről maradt,
megmelegítem,
nem, nem, csak tejet adj most,
ejtette a szót édesapám”*

Olvasás közben egy nagy, keserű lélegzetvétel érzékelhető, ami az utolsó szó melletti ponttal fújja ki a levegőt. Ezzel adja át a leginkább a civódó lélek gyötrelmeit, a csúf világ valóságát, a felelősségvállalás nehézségét, a gyász terhét, a szétszakítottságot, a családi viszálykodás okozta sebeket, a háború hátszelét, az erőszak és a megalázottság szégyenét. A mű nagyon szélsőséges problémákat érint. Világot teremt a kisebbségben maradt kárpátaljai magyaroknak, teret enged az elnyomottságnak, felszínre hozza a józan paraszti gondolkodást. Teret enged a megrögzöttségnek, az emberi gyarlóságnak, a hús-vér valóságnak. Teljességgel visszarepít a múltba és ott enged benne élni. Tóth Mihály karakterén keresztül megmutatja a sérült apa szerepét, aki hiába minden lágeri gyötremnek, a családhoz való ragaszkodást mindig első helyre teszi. Utat nyit a gyermeki lélek naivitásának, Tóth Eszti húgán és öccsén keresztül kis időre mindig felcsillan az öröm,

melyet csak az őszinte gyermeki szív tud hozni a családba. Szerepet kap a vallás és a hit, megmutatkozik a hagyomány és az az isteni visszarántó erő mely szerint „élni kell, élni muszáj”.

Egy lélegzetvételbe belefért minden, s ez a filmben is hasonlóképpen érzékelhető. Bár egész más érzelmekre hat a látványvilág, mint a gondolatvilág, de ez sem szenved hiányosságot az értelmezésben. Ahogy azt már tudhatjuk, a Zsigmond Dezső féle filmadaptáció a kismértékű költségvetés miatt elég amatőr minőségűre sikeredett – ahogy Tóth Menyhért fogalmaz¹⁰⁶ kritikájában –, viszont egy biztos – és ez a pozitívumok listájára sorolható a filmben –, hogy a színészek kiváló teljesítményt nyújtottak.

A filmváltozat kissé túldramatizáltra sikerült, hiányoznak belőle az „emberi” pillanatok. Nagyon depresszív, fókuszált, amivel elég nyomasztó világot teremt magának az amúgy is nyomasztó történet mellett. Kétségkívül hat az érzelmekre és a színészi alkotás merőben rájátszik arra, hogy visszaadja a tragikus élethelyzeteket, mégsem mondható el róla, hogy hiánypótló. A hatásvadász jellege miatt veszít az értékéből.

Mindkét alkotás kétségkívül szenvedéstörténet. Olyan én-regény, amiben egy női sorson keresztül enged láttatni életeket és élethelyzeteket a mű. Csak annyi a probléma, hogy ezzel leszűkíti a látásmódot.

Akkoriban a nők megítélése teljesen eltért napjaink felfogásától. Alárendelt viszonyban voltak házastársukkal szemben, illetve minden egyéb társadalmi kapcsolat tekintetében. Egy ilyen megítélési rendszerben fokozott hátrányt jelentett, hogyha valakivel olyan eset történt, mint a mű főszereplőjével. Élete ezáltal még értéktelenebbé vált, s legfőbb értéke, erkölcsössége is megkérdőjelezhetővé vált emiatt. Ily módon a társadalom peremére kerülve szinte az életébe kerülhetett egy ilyen jellegű tragédia. Emiatt fordult meg többször a fejében az öngyilkossági kísérlet. A társadalom külső hatására teljesen mocskosnak érezte magát és úgy érezte nincs létjogosultsága ezen a világon.

Tóth Eszter fokozott problémáiban talán kiemelhető az is, hogy nem tudott teljeskörű anya lenni, s nem tudta ellátni anyai feladatát gyermekével szemben, mert ő is már egy negatív megítélésből kezdte életét. Az adott kor társadalmában nem tudott egyenlő feltételekkel indulni társai mellett. Folyamatosan szembesülnie kellett a negatív megbélyegzéssel, szitokszavakkal. El kellett viselnie, hogy a falu szájára veszi. Elhangzik a regényben, hogy „a közös rettenetbe belenémult a falu”¹⁰⁷, ami jól érzékeltette a megbotránkozást.

¹⁰⁶ Tóth, 2017

¹⁰⁷ Nagy, 2019:31

Az ítékezés sajnos meglehetősen emberi és hétköznapi dolog napjainkban is, ami a törékeny, érzékeny lelkivilággal rendelkező embereket akár tébolyba is sodorhat. Ez történt Eszterrel is. A folyamatos harc érzékelhető elméjében a regény olvasása közben. Egyik pillanatban még elfogadta, hogy ez Isten akarata számára, a másik pillanatban pedig vagy saját életével, vagy gyermeke életével akart végezni. De a film is jól érzékelteti ezt.

Egy olyan nőt ismerünk meg általa, akinek a világa folyamatosan szenvedő. Rosszabb pillanataiban, mintha lelke mélyéből sóhajtana fel és csak arra vár, hogy valaki vagy valami megoldást adjon problémájára. Valaki mentse ki őt kínjából és saját elméjéből. De ott van előtte folyton, hogy „élni kell, élni muszáj”. Vajon meddig és hogyan? Minden alkalommal megkérdőjelezi önmagában, valóban ez Isten akarata? A „muszka fattyú”, az ártatlan gyermek minden nap emlékezteti rá, hogy a gyűjtőtáborban a mosolygós, életvidám Esztiből, hogyan lett „katonakurva”. Az életében olyan a gyermek, mint egy kereszt, melyet élete végéig hordani kell, mert muszáj.

Mondják, mindenkinek a saját keresztje a legnagyobb, a saját traumája fáj a legjobban, s ez önmagában teljesen igaz. Önmagunk és életünk eseményeinek elhordozása a legnagyobb feladat. De ez a történet nem egy ember egyedi szenvedése volt, nem egy ember különös esete és pont ettől vált olyan különlegessé és olyan erőteljessé a hatása.

A trauma feldolgozásához és egy sors sebének gyógyulásához hozzájárul az, hogy beszéljünk róla. Ott kezdődik az első beforrott rész, ahol először ki mertük mondani, ahol először megpróbáltunk teret engedni annak, hogy végre kikerüljön belőlünk a gyötirelem. Olyan ez, mint a fertőtlenítés. Addig, ameddig nem távolítjuk el a haragot, a fájdalmat, a veszteséget, a dacot, addig nincs gyógyulás.

A veszteség és annak hordozása nehéz feladat, s még nehezebb annak feldolgozása, de csak ez vezet el a célhoz, s ez nem megy egyedül. A málenkij robot okozta sebek a kisebbségi kárpátaljai magyarok sorsát megbélyegezték, együtt élték át a traumát és Nagy Zoltán Mihály nagysikerű regényében és az abból készült filmben együtt kezdtek el meggyógyulni. A történettel a seb felszakadt, de gyógyírt jelentett a fájdalomra a kimondhatatlan kimondása. Gacsályi Sára is hasonlóként fogalmazott írásában¹⁰⁸, miután megnézte a filmadaptációt, keserű, de hatásos gyógyszernek illette.

¹⁰⁸ Gacsályi, 2017

V. ÖSSZEGZÉS

A színre vitt történelmi trauma, melyet Nagy Zoltán Mihály keretbe foglalt *A sátán fattya* című regényében, s amelyből különféle adaptációk születtek, mély nyomot hagyott mind az előadók, mind a befogadók életében, hiszen olyan történetről beszélünk, amely a kárpátaljai kisebbségben élő magyarok életéhez tartozott és tartozni is fog, amíg a peremvidék létezik. Egy olyan „hegy hátán megélő” népcsoportról beszélünk, melyet hiába ér viszontagság vagy tragikus sors – egy percre sem szűnik meg élni akarni.

Szakedolgozatomban a kárpátaljai kortárs költő, író Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című regényével és annak filmváltozatával foglalkoztam összehasonlító elemzés keretében.

Munkám négy fő részre osztható. Az első részben a szerző életével és munkásságával foglalkoztam, illetve a kárpátaljai magyar irodalomban betöltött helyére kerestem a választ. Ennek függvényében megvizsgáltam a kárpátaljai magyar irodalom egykori és mai kánonhelyzetét.

A második részben a regény befogadástörténetével foglalkoztam három részre bontva azt. Ez a három rész a kárpátaljai, magyarországi és külföldi fogadtatást jelentette.

A harmadik rész a regény adaptációiról szól, melyben megvitattam az irodalmi fel- és átdolgozások kérdéskörét. Elemeztem a korai népszínházi előadást, a rádióváltozatot, a monodrámát és a filmadaptációt is. Ezekről összességében elmondható, hogy születtek pozitív és negatív kritikák is. Mindegyikéről elmondható, hogy kiváló alapanyagként szolgált a regény és a színészek vagy előadók is komoly teljesítménnyel gazdagították a befogadókat. Negatívum leginkább az anyagi hiány okozta amatőr minőségben mutatkozott meg, melyről különböző kritikusok írásaiból informálódtam.

A negyedik rész tulajdonképpen a munka lényegi része, melyben az összehasonlító elemzésre került sor. Elsősorban azt elemeztem, miként jelenik meg a trauma feldolgozása a filmben és az irodalomban. Arra a következtetésre jutottam, hogy a trauma folytonos küzdelem. Utóbb pedig foglalkoztam az eltérésekkel, illetve a világképek megjelenítésének elemzésével. Itt elmondható, hogy a film helyenkénti hatásvadászata miatt csökkenti a mű értékének átadását. Ahogy minden filmváltozatban, úgy itt is hiányt szenvednek bizonyos epizódok, melyek nélkül nem feltétlen lesz kerek a történet, ahogy azt a szerző megálmodta. A művek világképe mind a regény, mind a film tekintetében kellőképpen átadják a történelmet és a borzalmat is.

Az elemzést tanulmányok és kritikák, illetve saját, szubjektív szempontok és benyomások alapján írtam meg. Ehhez segítségül hívva mind az eredeti regényt, mind a Zsigmond Dezső féle filmváltozatot.

A dolgozat megírásához a regényen kívül több kárpátaljai és magyarországi szakirodalmat – tanulmányok, kritikákat, recenziókat, stb – használtam. A szakirodalomgyűjtés egyszerűnek bizonyult, mivel mára már az irodalmi kánon részévé vált Nagy Zoltán Mihály remekműve. Ez azt támasztja alá, hogy az alkotás rendkívüli elismertségben részesül, melyet igyekeztem be is bizonyítani a munka során.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

1. Andrij Lyubka *Ukrajnában él a magyar irodalom egyik klasszikusa. Hallott-e róla?* infopost ROVATOK. Utolsó letöltés: 2021. szeptember 12. <https://infopost.media/hu/ukrajnaban-el-a-magyar-irodalom-egyik-klasszikusa>
2. *A magyar irodalom kárpátaljai klasszikusának regényét, A sátán fattyát a Szpilnokost támogatásával lefordítják ukránra.* infopost ПЕДАГОГІЯ. Utolsó letöltés: 2021. november 12. <https://infopost.media/hu/a-magyar-irodalom-karpataljai-klasszikusanak-regenyet-a-satan-fattyat-a-szpilnokost-tamogatasaval-leforditjak-ukranra>
3. Benke Attila: *Női passió. Zsigmond Dezső: A Sátán fattya.* Utolsó letöltés: 2017. december 24. <https://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=10151>
4. Csordás László: *A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében.* In: Együtt 2013/3, 65-68.
5. Csordás László: *Bezárkózás vagy határátlépés?* Napkút Kiadó Budapest, 2020
6. Csordás László: *Regény a rettenetről.* In: Együtt 2013/3, 65-68
7. Csapó Julianna: *Ég(et)ő Eszter.* In: Híd, 1993, 682-684.
8. Deák Sárosi László: *A Sátán fattya filmen is.* In: Filmszem 2020/1, 47-54
9. Debbie Felton: *A halottak szerepe a görög vallásban és mitológiában.* Ókor: folyóirat az antik kultúrákról, 8. évf. 3-4. sz., 2009
10. Dobás Kata: *Az átdolgozások „hasznáról és káráról”,* Forrás, 2009/9
11. Dupka György: *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján.* Intermix Kiadó, 2017
12. Ekler Andrea: *Kerekasztal-beszélgetés A sátán fattya című regényről.* Magyar Napló, 2003
13. Elek Tibor: *Fordulóponton: összegzés és újat kezdés.* In: Görömbei András szerk. Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen. Debrecen, 2000.,548-550
14. Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Magyar Napló-Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2003:247
15. Gacsályi Sára: *Levetkezhetsen múlt – Megnéztük A Sátán fattyát.* Mandiner. Utolsó letöltés: 2017. december 18. <https://mandiner.hu/velemeney/2017/12/gacsalyi-sara-film-a-satan-fattya>
16. Illényi Éva: *„Tisztább lélekkel tudjak odaállni Jézus születése elé”.* Magyarországi Református Egyház. Utolsó letöltés: 2021. december 7. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/tisztabb-lelekkel-tudjak-odaallni-jezus-szuletese-ele/>

17. Legeza Ilona: *Nagy Zoltán Mihály A SÁTÁN FATTYA*. Könyvismertető <https://legeza.oszk.hu/sendpage.php?rec=li1556>
18. Lengyel János: *A sátán fattya bolgárul*. In: *Együtt* 2016/5, 66-70
19. Lőrinc Bernadett: Elbeszélői technika és írói világ Nagy Zoltán Mihály első regénytrilógiájában. Szakdolgozat. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, 2017:37-40.
20. Magyar Művészeti Akadémia: *Nagy Zoltán Mihály*, 2017
21. Magyarságkutató Intézet: *Mozaik a kárpátaljai magyar irodalomból 1. rész. Gyökerek – alapok – álmok*. Utolsó letöltés: 2023. október 20. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/mozaik-a-karpataljai-magyar-irodalombol-1-resz-gyokerek-alapok-almok>
22. Magyarságkutató Intézet: *Mozaik a kárpátaljai magyar irodalomból, 2. rész. 1920–1939 – Csehül voltunk*. Utolsó letöltés: 2023. november 22. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/mozaik-a-karpataljai-magyar-irodalombol-2-resz-1920-1939-csehul-voltunk>
23. Magyarságkutató Intézet: *Mozaik a kárpátaljai magyar irodalomból 4. rész. A Szovjetunió éveiben*, Utolsó letöltés: 2024. március 08. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/mozaik-a-karpataljai-magyar-irodalombol-4-resz-a-szovjetunio-eveiben>
24. Magyarságkutató Intézet: *Mozaik a kárpátaljai magyar irodalomból rész Új magyar világ (1938-1944)*, Utolsó letöltés: 2024. január 29. <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/minden-hir-hu/mozaik-a-karpataljai-magyar-irodalombol-resz-uj-magyar-vilag-1938-1944>
25. Marcsák Gergely: *A malenkij robot megjelenítése Vári Fábián László önéletrajzi regényében* Intermix kiadó, Ungvár-Budapest, 2019
26. Márkus Béla: *Nagy Zoltán Mihály regényciklusáról. Ballada és beszámoló*. Hatodik Síp — Mandátum Könyvkiadó, 1998 Magyar napló 1999/2
27. Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya*, Hatodik Síp, Budapest-Ungvár, 1991
28. N. Pál József: „...a közös rettenetbe belenémult a falu...” Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya*. In: *Kortás*, 2001, 45/8
29. Pál György: *A magyar irodalom Kárpátalján (1945-1990)*. Nyíregyháza, 1990
30. Pataki Tamás: *Megszoptatni a sátán fattyát*. Magyar Idők. Utolsó letöltés: 2017. december 11. <https://magyaridok.hu/kultura/megszoptatni-satan-fattyat-2557792/>
31. Penckófer János: *A stúdiók kora (előtt és után) Irodalmi-kulturális irányultságok, folyamatok, szerveződések, fórumok Kárpátalja eddigi kilencven évében* Magyar napló, 2011/6

32. Penckófer János: *Civódó tündérek prédája. Műfaj és mondat kérdése Nagy Zoltán Mihály lírai történetmondásában.* Magyar Napló, 2000\3
33. Penckófer János: *Lakható házat építeni. Beszélgetés Nagy Zoltán Mihállyal.* Magyar Napló, 2003/8
34. Penckófer János: *Nem felelőtlen jóslás – féltő aggodalom (Gondolatok Nagy Zoltán Mihály Tölgyek alkonya, A sátán fattya folytatásaként készült, frissen megjelent könyve kapcsán).* Pánsíp, 1996\3
35. Penckófer János: *Hatvanból harminc. Nagy Zoltán Mihály három évtizedes alkotói pályájának vázlata.* In: Együtt, 2011/1, 63-68
36. Schober Ottó: *Színfalak előtt, mögött, nélkül (Epizódok a Beregszászi Népszínház történetéből)* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1996
37. S. Varga Pál: *A trauma értelmetlensége.* In: Debreceni Disputa 2009\5,3
38. Szabó Katalin: *Történelmi-társadalmi változások Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya-trilógiájában.* Szakdolgozat. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, 2021:17-24
39. Sz. Kárpáthy Kata: *„Élni kell, élni muszáj” (Szinre vitt erőszak: közös pontok és eltérések A sátán fattya regény- és filmváltozatában)* KVI. Utolsó letöltés: 2020. január 26.
40. Tóth Menyhért: *Jó alapanyagból ötletelen végeredmény Zsigmond Dezső: A Sátán fattya.* Filmtett – Erdélyi Filmes Portál. Utolsó letöltés: 2017. december 22.
<https://filmtett.ro/cikk/zsigmond-dezso-a-satan-fattya>

РЕЗЮМЕ

Історична травма, яку Золтан Мігай Надь виклав у своєму романі "A sátán fattya" і на основі якої були зроблені різні екранізації, залишила глибокий слід у житті як виконавців, так і глядачів, адже йдеться про історію, яка була і буде частиною життя угорської меншини, що проживає на Закарпатті, доки існує периферія. Ми говоримо про групу людей, що живе на "гірському хребті", яка, незважаючи на труднощі чи трагічні долі, не перестає хотіти жити.

У своїй дипломній роботі я розглянула роман сучасного закарпатського поета Міхая Золтана Надя "A sátán fattya" та його екранізацію в контексті порівняльного аналізу.

Мою роботу можна розділити на чотири основні частини. У першій частині я розглянула життя і творчість автора, а також спробувала знайти відповідь на питання про його місце в закарпатській угорській літературі. У цьому контексті я розглянула канонічну позицію закарпатської угорської літератури в минулому і сьогоденні.

У другій частині я розглянув історію рецепції роману, розділивши її на три частини. Ці три частини - рецепція на Закарпатті, в Угорщині та за кордоном.

Третя частина присвячена екранізаціям роману, в якій я обговорив питання літературних адаптацій та переробок. Я також проаналізувала ранню народну театральну постановку, радіо-версію, монодраму та екранізацію. Загалом, вони були предметом як позитивних, так і негативних відгуків. Всі вони стали чудовим матеріалом для роману, а актори чи виконавці показали сильну гру. Негативні аспекти в основному були пов'язані з аматорською якістю фільму, про яку я дізнався з праць різних критиків.

Четверта частина - це, власне, основна частина роботи, в якій було проведено порівняльний аналіз. По-перше, я проаналізувала, як травма висвітлюється в кіно та літературі. Я дійшла висновку, що травма - це безперервна боротьба. Потім я проаналізувала відмінності та спосіб представлення світогляду. Тут можна сказати, що фільм знижує цінність твору через гонитву за ефектами в деяких місцях. Як і у всіх кіноверсіях, є певні пропущені епізоди, без яких історія може бути не такою повноцінною, як задумав автор. Світогляд твору, як роману, так і фільму, достатньою мірою передає як історію, так і жах.

Аналіз ґрунтується на дослідженнях і рецензіях, а також на моїх власних суб'єктивних поглядах і враженнях. Я спирався як на оригінальний роман, так і на екранізацію Дезе Жігмонда.

Окрім роману, для написання есе я використав різноманітну літературу із Закарпаття та Угорщини - дослідження, рецензії, огляди, відгуки тощо. Збір літератури виявився легким, адже шедевр Золтана Мігая Надя вже став частиною літературного канону. Це свідчить про те, що робота високо цінується, що я і намагався довести в ході своєї роботи.

Звіт про перевірку схожості тексту Oxsico

Назва документа:

Pivnyeva_Nikolett_Magyar_Szak_Szakdolgozat_2024 .pdf

Ким подано:

Аніко Чурман

Дата перевірки:

2024-05-18 11:57:00

Дата звіту:

2024-05-22 13:35:39

Ким перевірено:

I + U + DB + P + DOI

Кількість сторінок:

40

Кількість слів:

10771

Схожість 15%	Збіг: 32 джерела	Вилучено: 0 джерела
Інтернет: 14 джерела	DOI: 0 джерела	База даних: 0 джерела
Перефразовування 4%	Кількість: 24 джерела	Перефразовано: 968 слова
Цитування 1%	Цитування: 10	Всього використано слів: 294
Включення 0%	Кількість: 2 включення	Всього використано слів: 19
Питання 0%	Замінені символи: 0	Інший сценарій: 1 слова